

Pasaulio istorija*

Vakarų pasaulio istorija

I. *Bendrasis aspektas.* Kinijoje ir Indijoje neaptinkame Vakarų pasauliui būdingo aiškaus savosios istorijos skirstymo, neaptinkame priešybių supriešinimo ir tvirtų nuostatų įvardijimo, kalbant apie dvasinę kovą, kai atskiriamos įvairios jėgos ir tikėjimų išpažinimai. Vakarų pasaulio aišgalius išryškina ne tik išorinė Oriento ir Okcidento priešprieša, bet ir vidinis šio pasaulio dvilypumas.

Vakarų istorija skirstoma į tokius periodus:

a) trys Babilonijos ir Egipto tūkstantmečiai, maždaug iki paskutiniojo tūkstantmečio vidurio pr. Kr;

b) tūkstantmetis, susijęs su ašies prasiveržimu - žydų, persų, graikų, romėnų istorija, kuri aktyviai formuoja Vakarų pasaulį - nuo paskutiniojo iki-krikščioniškojo tūkstantmečio vidurio iki pirmojo krikščioniškojo tūkstantmečio vidurio.

Kai pirmojo tūkstantmečio viduryje atsiskiria Rytai ir Vakarai, praeina 500 metų tarpsnis ir Vakarų pasaulyje prasideda nauja vakarietiška romanų-germanų tautų istorija, kurios ištakos - X-asis amžius ir kuri tęsiasi jau bemaž tūkstantmetį. Rytuose Konstantinopolis savo imperiją ir savo kultūrą nenutrūkstamai kūrė iki pat XV-ojo amžiaus. Islamas tapo pagrindu, formuojantis dabartiniams priešakinės Azijos Rytams, kurie nuolat sąveikavo su Europa ir Indija.

Per visą šį laikotarpį Vakarai buvo be galo ryžtingi ir, nepaisydami nei griūčių, nei šuolių, pasaulin įnešė tokį radikalumą, kurio negalėjo pasiekti nei Kinija, nei Indija. Kalbų ir tautų įvairovės požiūriu tiek Indijos, tiek Kinijos sklaida nebuvo menkesnė. Tačiau šiuo atveju tokia sklaida varžantis tikrovės formoms neleidžia nei plastiškai atsiskirti vienoms nuo kitų, nei susiformuoti tokiai istorinei pasaulio būsenai, kai atskiri dariniai

sukaupia pakankamai energijos ir ryžto siekdami išsprogdinti visumą.

II. *Krikščioniškosios ašies reikšmė.* Vakarų pasaulio sąmonė Kristų laiko istorijos ašimi.

Krikščionybė krikščionių bažnyčios pavidalu yra veikiausiai pati didžiausia ir aukščiausia žmogaus dvasios organizavimo forma tarp kitų, anksčiau egzistavusių, formų. Iš žydų kyla religinės paskatos ir prielaidos (istoriniu požiūriu tarp žydų pranašų Jėzus yra paskutinis ir sąmoningai pratęsia jų tradiciją), iš graikų kyla filosofinis akiratis ir skaidri minties jėga, iš romėnų - organizacinis užmojis ir tikrovės pajauta. Taip atsiranda visuma, kurio niekam nebūtų pavykę suplanuoti: viena vertus, sinkretiniame Romos imperijos pasaulyje atsiranda stebėtinai didingas ir sudėtingas galutinis rezultatas, kita vertus, kyla naujų religinių ir filosofinių koncepcijų sąjūdis (įtakingiausias šio sąjūdžio atstovas - Augustinas). Ši bažnyčia įstengia sujungti didžiausias priešybes, savin sugerti aukščiausius ankstesniojo laikotarpio idealus ir šitą tarpsnį išsaugoti kaip neįveikiamą tradiciją.

Tačiau savo istorinio turinio ir istorinės tikrovės atžvilgiu krikščionybė yra vėlyvasis reiškiny. Kadangi vėlesnieji laikotarpiai ją laikė savo pagrindu ir ištakomis, tai istorinė Vakarų pasaulėžiūra išgyveno požiūrio kaitą, kuri buvo susijusi su vėlyvosios antikos vizija - analogiškai poslinkiai vyko Indijoje ir Kinijoje. Kalbant apie visus viduramžius, Cezaris ir Augustinas buvo svarbesnis už Soloną ir Periklį, Vergilijus - už Homerą, Dionizijas Areopagita ir Augustinas svarbesnis už Herakleitą ir Platoną. Grįžti prie tikrosios pirmapradės ašies vėliau pavykdavo tik iš dalies, fragmentiškai atrandant praeitį: šitaip viduramžiais prigyja Platonas ir Aristotelis, protestantų srovės atnaujina pranašų religijos gelmes, o XVIII amžiaus pabaigos vokiečių humanizmas naujai atveria graikų pasaulį.

* Versta iš: Jaspers K. *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, Frankfurt/M.-Hamburg: Fischer Bücherei, 1957.

Tačiau lemiamas krikščionybės poveikis Europai išryškėja ne tik dvasinėje, bet ir politinėje srityje. Tai liudija lyginamoji apžvalga. Jau III-iam m.e. amžiuje didžiosios dogmatinės religijos tampa vienybę skatinančiu politiniu veiksniu. Irano religija 224-aisiais metais tapo Sasanidų imperijos ideologija, krikščionių religija Konstantino laikais - Romos imperijos ideologija, o Islamas pradėdant VII-uosiu amžiumi tapo arabų imperijos ideologija. Palyginę su laisvu kultūrų bendravimu senovėje, kuri laikytina pakankamai humanišku pasauliu, matome, jog dabar tarp jų atsiveria praraja. Paprasti karai tampa religiniais karais tarp Bizantijos ir Sasanidų, tarp Bizantijos ir arabų, vėliau - tarp Vakarų šalių ir arabų, o galiausiai jie tampa kryžiaus žygių karais. Šiame kintančiame pasaulyje Bizantijos krikščionybė nedaug kuo skyrėsi nuo kitų dogmatinių religijų. Tai buvo daugiau ar mažiau teokratinė valstybė. Tuo tarpu Vakarai buvo visai kitas atvejis. Bažnyčios užmačios, tiesą sakant, buvo tos pačios. Bet joms neišsipildžius, Bažnyčiai tenka kovoti ir ji ne tik atveria kelią dvasiniam gyvenimui, bet, varžydama su pasaulietine valdžia, tampa laisvės veiksniu. Laisvės idėją krikščionybė įkūnija netgi tarp Bažnyčios priešininkų. Didieji valstybės vyrai buvo pamaldūs. Jų valios jėga, nukreipta ne tik į kasdieninius politinės valdžios reikalus, bet kartu mėginanti užpildyti etiniu bei religiniu turiniu visas gyvenimo ir valstybingumo formas, pradėdant viduramžiais tapo pagrindine vakarietiškosios laisvės versme.

III. Lavinimo nenutrūkstamumas Vakarų pasaulyje. Lavinimo nenutrūkstamumas Vakarų pasaulyje nebuvo prarastas, nepaisant didžiulių nuosmukių, sugriovimų ir, kaip atrodė, visiškų subyrėjimų. Išlikdavo bent jau suvokimo formos ir schemas, žodžiai ir formulės, besitęsiančios tūkstantmečiais. O ten, kur sąmoningi ryšiai su praeitimi nutrūkdavo, vis vien išlikdavo kokia nors faktinė tąsa ir jai įkandin tuoj pat žengdavo sąmoningas saitų atnaujinimas.

Kinija ir Indija visada gyveno tęsdamos jų pačių praeitį, Graikija, priešingai, atstumdama sau svetimą rytietiškos praeities tąsą, o šiaurės tautos - pratęsdamos tik iš pradžių joms svetima atrodžiusią Viduržemio jūros pasaulio kultūrą. Vakarų pasaulį galima apibūdinti kaip naujo pasaulio atsiradimą, kuris tęsė prieš tai gyvavusią, tačiau naujai perimtą, pertvarkytą ir pakeistą svetimybę.

Vakarai susiformuoja krikščionybės ir antikos pagrindu - jos abi išlaiko tą pavidalą, kuris vėlyvojoje antikoje buvo perduotas germanų tautoms, kad vėliau žingsnis po žingsnio būtų galima grįžti prie

ištakų, prie biblinės religijos ir graikiškumo esmės.

Humanizmas jau Scipionų laikais tapo kultūrinės sąmonės forma, nuo tų laikų iki šiol įvairiomis atmainomis žvelgiančia per visą Vakarų istoriją.

Vakarų pasaulis sukūrė universaliuosius pavidalus, formuojančius lavinimo tradiciją: **Imperium Romanum** ir Katalikų bažnyčią. Jos abi sudarė europietiškos sąmonės pagrindą, kuriam nuolatos grėsė pavojus sugriūti, tačiau dėl svetimųjų grėsmės, jis, išnaudodamas visas aplinkybes, didingų iniciatyvų keliu įsitvirtindavo kaskart iš naujo, nors ir ne visai užtikrintai (šitaip buvo kryžiaus žygių, mongolų ir turkų pavojaus laikais).

Bet universaliųjų vieningo lavinimo ir jo perdavimo formų kūrimo tendencija nepajėgė dvasinio gyvenimo apgyvendinti mirties ramybė dvelkiančiame sarkofage, kaip vėliau įvyko Kinijos konfucianizmo atveju. Priešingai, čia nuolat pasirodydavo proveržiai, kai Europos tautos, keisdamos viena kitą, išgyveno savo kūrybinius tarpnius, kartu maitindamas ir visą Europą.

Itališkasis renesansas savo veiklą nusakė kaip antikos atnaujinimą, o vokiečių reformacija turėjo mintyse krikščionybės atkūrimą. Šiek tiek vėliau abu minėti laikotarpiai iš tikrųjų tapo svarbia pakartotino susipažinimo su pasaulinės istorijos ašimi sąlyga. Tačiau vienu ir tuo pačiu metu tai buvo esminės naujai kuriamo Vakarų pasaulio galios, kurių nuolatinis stiprėjimas ryškus dar iki minėto pakartotino susipažinimo. Šis pasaulinės istorijos periodas, kuris truko nuo 1500-ųjų iki 1830-ųjų metų ir kurį Vakaruose apibūdina garsios asmenybės, neužmirštami poezijos ir meno kūriniai, giliausi religiniai ieškojimai, galiausiai - mokslo atradimai, laikytinas netarpiška mūsų pačių dvasinio gyvenimo prielaida.

Vakarų pasaulio bruožai

Nors Europos istorinė sąmonė visa tai, kas vyko dar iki graikų ir žydų, ankstesniaisiais amžiais niekino kaip primityvią istorijos įžangą, o tai, kas žemės rutulyje buvo įsikūręs atokiau nuo jos pačios dvasinio pasaulio, perkėlė į didžiulę etnografijos sritį, visus šiuos pasiekimus laikydama kraštotyros muziejuose, reikia pripažinti, jog šis, seniai patikslintas, požiūris turi daug tiesos.

Jau kalbant apie ašinį laiką, - tuomet juosta nuo Kinijos iki Vakarų pasaulio turėjo daugiausia panašumų, kurie, praėjus kuriam laikui, pagrindė nevienodą tolesnę raidą, - čia būta skirtumų. Jeigu jų nepaisytume, tai, žvelgdami mūsų modernaus pasaulio akimis ir atitinkamai lygindami su juo,

didžiuosiuose kultūros regionuose iki pat 1500-ųjų metų vis dar aptiktume panašumų.

Vis dėlto paskutiniaisiais amžiais iškyla kažkokie unikalūs ir nauji dalykai tikrąja šio žodžio prasme, t.y. mokslas ir jo techniniai padariniai. Tiek iš vidaus, tiek iš išorės pasaulį apima revoliucinis polinkis - jokie kiti įvykiai nuo neatmenamų istorinių laikų nepadarė tokio poveikio. Jie sukūrė iki tol neregėtas galimybes bei grėsmes. Technikos amžius, kuriame mes gyvename vos pusantro šimtmečio*, tik paskutiniaisiais dešimtmečiais pasiekė visapusišką galią, kuri visiškai nenuspėjama auga toliau. Ir mes tik iš dalies galime suvokti neįtikėtinus tos raidos padarinius. Nuo šiol daugiau jau nebeįmanoma nepaisyti naujai sukurtų gyvenimo pagrindų.

Mokslo ir technikos pradmenis subrandina germanų-romanų tautos. Šiuo požiūriu pastarosios tautos įgyvendina istorinį lūžį. Jos pradeda kurti tikrai visuotinę, visą planetą apimančią, žmonijos istoriją. Ir tikrai tos tautos, kurios perima vakarietišką mokslą ir techniką bei pasirenka pavojų, susijusį su vakarietišku *žinojimo* ir *galėjimo* poveikiu žmogiškajai egzistencijai, gali tikėtis aktyvios veiklos galimybių.

Kadangi mokslas ir technika atsiranda Vakaruose, tai kyla klausimas: kodėl tai įvyksta Vakaruose, o ne kituose dviejuose didžiuosiuose kultūros pasauliuose? Gal Vakarų pasaulis jau ašinio laiko tiesėje turėjo kažkokius ypatingus bruožus, kurie išryškėjo tik vėlesniais amžiais? Gal jau ašinis laikas apima tai, ką galiausiai atskleidžia mokslas? Ar yra dalykų, būdingų tik Vakarams?

Tai, kas Vakaruose esti visiškai unikalų, nauja ir esmingai keičia pačią raidą, turėtų remtis vienu visa apimančiu principu. Aiškiai suprasti to neįmanoma. Tačiau gal vis tiek būtų įmanoma aptikti nuorodų, kurios gali išryškinti šias Vakarų ypatybes:

1) jau vien kalbant apie **geografinį** požiūrį aptiksime didžiulį skirtumą. Vakarai, skirtingai negu uždaros žemyninės Kinijos ir Indijos sritys, pasižymi ypatinga įvairove. Gausus išsiskaidymas į pusiasalius, salas, dykumų, oazių, Viduržemio jūros klimato ir šiaurės Alpių pasaulio zonas ir palyginti žymiai ilgesnė pakrančių linija lygia greta dera prie įvairiųjų tautų ir kalbų, kūrusių čia istoriją ir pakeitusių viena kitą siekiant užimti veiksmo ir minties lyderio padėtį. Vakarų pasaulio šalys ir tautos rodo savo sukurtą paveikslą. Vakarų dvasios raišką apibūdina dar platesnė atitinkamų bruožų seka;

2) Vakarai subrandino **politinės laisvės** idėją. Kurį laiką Graikijoje prabudo laisvė, kuri niekur kitur pasaulyje taip ir neatsiskleidė. Politinės laisvės subrandinta žmonių bendruomenė nepabūgo universaliosios totalinės organizacijos despotijos, kuri skirstė tautoms laimę. Šitaip polis pagrindė visą vakarietišką laisvės suvokimą pagal laisvos tikrovės ir laisvos minties metmenis. Politiniu požiūriu Kinija ir Indija laisvės visiškai nepažįsta.

Kaip tik dėl jos per visą Vakarų istoriją sklinda mūsų spindesys ir ori savigarba. Didysis lūžis subrendo tada, kai VI a. pr. Kr. atsirado graikų minties laisvė, graikų žmogaus laisvė, graikų polio laisvė, kai karuose su persais laisvė išmėgino savo tvirtumą ir pasiekė aukščiausią, nors ir neilgą savo sužydėjimą. Ne universalioji žynių kultūra, ne orfikų ir pitagoriečių mokymas, bet laisvi politiniai junginiai sukūrė graikiškąją dvasią, o kartu ir neaprepiamas žmogaus galimybes bei pavojus. Nuo tada pasaulyje atsirado laisvės galimybė;

3) niekam nenusileidžiantis **racionalumas** nuolankiai paklūsta loginės minties ir empirinių faktų galiai, o tokie faktai tampa atviri bei prieinami visiems ir visais atvejais. Jau graikiškas racionalumas, skirtingai negu rytietiškas, turėjo nuoseklumo polinkį, kuris pagrindė matematiką ir užbaigė formaliąją logiką. Viduramžių pabaigoje modernusis racionalumas darosi visiškai nepanašus į rytietiškąjį. Čia mokslinis tyrimas leidžiasi begalinėn kelionėn, specialiosiose sferose orientuodamasis į baigtinius rezultatus, o kaip visuma - į nuolatinį neužbaigtumą. Visuomeniniuose santykiuose ieškoma būdų maksimaliai numatyti galimus gyvenimo atvejus, iš anksto parengiant tam teisinės valstybės teisinius aktus. Ūkio sferoje kiekvieną žingsnį lemia tikslus skaičiavimas.

Dėl tos pačios priežasties racionalumo ribas Vakarai suvokia taip aiškiai ir imperatyviai, kaip niekur kitur pasaulyje;

4) **vidinė asmens egzistavimo nuostata**, įteisina žydų pranašų, graikų filosofų ir Romos valstybės vyrų, visiems laikams tampa besąlygiška norma. Tačiau kartu atsiranda galimybė - jau sofistų laikais - atitrūkti nuo gamtos bei žmonių visuomenės pagrindo ir prasmegti tuštumon. Būdamas maksimaliai laisvas, Vakarų žmogus patyrė, jog laisvės ribos susyja su nebūtimi. Jis pasijuto apdovanotas nepaprastai suasmenintu egzistavimu ir, primygtinai įteisindamas pamatinį individualizmo principą, pareiškė, jog pats žmogus esąs visa ko Pradžia ir Kūrėjas;

5) vakariečiui **pasaulis visada egzistuoja kaip**

* Šis veikalas parašytas 1949-aisiais metais (vert. past.).

tikrovė. Kaip ir visos kitos didžiosios kultūros, Vakarai suvokia žmogiškosios būties išsiskaidymą: tai ir laukinis gyvenimas bei pasaulį neigianti mistika, tai ir pusžmogiai, o taip pat kitame ašgalyje stovintys šventieji. Vengdami tokio išsiskaidymo Vakarai visgi bando rasti galimybę tobulėti pačioje pasaulio reiškinių visumoje, o tikrąją tiesą ne vien kontempliuoti idealų viešpatijoje, tačiau ją ir įkūnyti, mėgindami idėjų dėka pakylėti pačią tikrovę.

Vakarai mano turį neginčijamą priedermę formuoti pasaulį. Jie jaučia pasaulio realijų prasmę, įpareigojančią nesibaigiančiai užduočiai, kuri reikalauja pažinti, kontempliuoti, įkūnyti šią prasmę pačiame pasaulyje ir iš jo paties medžiagos. Pasaulio nevalia peršokti. Vakarų žmogus įtvirtina save būtent jame, o ne anapus jo.

Dėl to atsiranda galimybė atverti pasaulio tikrovę, leidžiančią subtiliai suvokti, jog sudužimas anaip tol dar nėra pabaiga. Tragiškumą vienu metu įvardija ir tikrovės, ir sąmonės savybės. Tragediją žino tik Vakarų pasaulis;

6) kaip ir visos kitos kultūros, Vakarai įkūnija visuotinumą pavidalus. Bet tasai **visuotinumą čia nesustingsta** į dogmų ledą neginčijamų institucijų ir vaizdinių pavidalais ir neverčia gyventi nei kastų sistemos, nei kosminės tvarkos viešpatijoje. Vakarų pasaulis nepasidaro statiškas turint galvoje bet kurią iš minėtųjų prasmų.

Nenusipėjamos Vakarų dinamikos gyvybinės galios kyla iš "išimčių", kurios Vakarų pasaulyje pralaužia visuotinybės ribas. Vakaruose visada lieka vietos išimčiai. Tai kartais atveria duris visiškai naujam gyvenimui ir kūrybai - visa tai vėliau galima lygiai taip pat radikaliai sunaikinti. Kartais pavyksta pasiekti žmogaus egzistavimo viršūnes, kurių niekaip nepasiekia kiti ir į kurias vargu ar iš viso kas nors bandys patekti. Bet šios aukštumos, tarsi šviečiantys kelrodžiai, suteikia Vakarams įvairiapusę orientaciją. Čia slypi Vakarų nuolatinio nerimo priežastys, jų nuolatinis nepasitenkinimas, jų nesugebėjimas tenkintis tuo, kas jau pasiekta.

Šitaip, lyg šalutiniai dalykai tariamai atsitiktinomis aplinkybėmis, atsirado galimybės, šiaip jau negalėjusios atsirasti, pavyzdžiui, žydų pranašų religija, kuri susiformavo esant politiniam nuosmukiui, jausdama bejėgiškumą ir priešinimosi beviltiškumą, kai tarpusavyje kovojo imperinės galybės. Susiklosčius panašioms sąlygoms, politinių galybių pasaulio pakrastyje pražydo valstybiniam reglamentavimui nepaklūstanti nordinė kultūra ir **islandiškasis** mentalitetas;

7) Vakarai, netgi esant laisvės ir begalinio plastiškumo sąlygoms, **bibliinių religijų, tarp jų**

islamo, išskirtinių **užmačių** į tikėjimo tiesas dėka šiuo metu, regis, pasiekė kraštutines raidos ribas. Tikrai čia, Vakaruose, šių užmačių visuotinumą tapo principu, kuris nulėmė ilgalaikę istorijos raidą.

Vėliau paaiškėjo svarbus dalykas - nors tokių užmačių maitinama energija ir žadino žmonių polėkį, vis dėlto ji, išsiskaidydama į įvairias biblines religijas ir konfesijas, o taip pat į bažnyčių ir valstybę, neperžengė saiko ribų. Vienos galybės užmačioms susidūrus su analogiškais kitų darinių užmačiomis, atsirasdavo ne tik fanatizmas, bet ir nuolatos naujus klausimus keliantis sąjūdis.

Būtent tai, kad nesukerojo vienintelė galybė, o valstybė varžėsi su bažnyčia, abi puoselėdamos visuotines užmačias ir tik būtinybės verčiamos darydamos nuolaidas, galbūt, ir suteikė Vakarams jų nuolatinės dvasinės ir politinės įtampos kelyje aukštą dvasios energiją, jų laisvę, jų nesibaigiančius ieškojimus, atradimus, jų patyrimo gelmę, skirtingai nuo visų rytietišku imperijų - pradedant Bizantija ir baigiant Kinija, kur plytėjo vienovė ir santykinė įtampos stoka;

8) pasaulyje, kurio jokia visuotinybė neuždaro, tačiau kuris nuolat orientuojasi visuotinybėn, kuriame prasiveržia išimtis, įgydamos tiesos statusą, o užmačios į istorinės tikėjimo tiesos išskirtinumą perima ir viena, ir kita - įtampa turi pasiekti kraštutines ribas.

Štai kodėl Vakarams yra būdingas **ryžtingumas**, kuris visus dalykus priartina prie subtilumo, prie visiško aiškumo, prie būtino pasirinkimo, o jų dėka aiškiai įsisąmoninamos ir įtvirtinamos giliausios vidinės kovos pusės.

Ryžtingumą perteikia konkretūs istoriniai įtampos mazgai, kurie suveržia beveik viską, kas vyksta Vakaruose. Pavyzdžiu galėtų būti įtampa tarp krikščionybės ir kultūros, tarp valstybės ir bažnyčios, tarp imperijos ir nacijų, tarp romaniškų ir germaniškų tautų, tarp katalikybės ir protestantizmo, tarp teologijos ir filosofijos. Absoliučiai tvirtos vietos neaptiksime niekur. Kiekviena sumanyta užmačia tuoj pat nuslopinama;

9) šis įtampų pasaulis, regis, vienu ir tuo pačiu metu yra sąlyga ir padarinys to fakto, kad tik Vakaruose yra tiek **savitų asmenybių**, pasižyminčių nepaprasta charakterių įvairove, pradedant žydų pranašais, graikų filosofais, didžiais krikščionimis ir baigiant XVI-XVIII a. asmenybėmis.

Ir pagaliau, o tai yra svarbiausia, ypatingas Vakarų aspektas yra niekad nenurimstanti asmeninė meilė ir begalinė vidinės šviesos jėga. Čia subrendo pakankamas atvirumo, begalinės refleksijos ir

vidinės būsenos lygmuo, ir tik tai šiame lygmenyje nušvito visa žmonių tarpusavio bendravimo prasmė bei tikrojo proto horizontas.

Vakarai savo pačių tikrovę suvokė sąmoningai. Jie išskėlė ne kurį nors vieną vyraujantį žmogaus tipą, tačiau daugelį tipų, kurie prieštaravo vienas kitam. Joks žmogus negali apimti visko, kiekvienas esti tos įvairovės viduje ir reikalingas jai ne tik kaip darnios visumos vienetas, bet ir kaip atskiras asmuo. Ir niekas dėl to negali reikalauti visumos.

Orientas ir Okcidentas (Rytų ir Vakarų pasaulis)

Sugretinę tris istorinės raidos kryptis Kinijoje, Indijoje ir Vakaruose, atsisakėme to pranašumo, kurį mėgindavo suteikti sau europietis. Ankstesniame skyriuje interpretuodami pasitelkėme europinės savimonės, nuo kurios negali atitrūkti joks Europos žmogus, apibūdinimą.

Tai, kad tik europinė raida priartino technikos laikotarpį, kuris visam žemės rutuliui suteikė Europos veidą, ir tai, kad dabar visur įsitvirtino racionali mąstysena, rodos, patvirtina akivaizdų pranašumą. Tiesa, kinai ir indai, kaip ir europiečiai, jautėsi esą unikalūs žmonės ir tarsi savaime suprantamą dalyką gynė savąjį pranašumą. Tačiau visų kultūrų pastangos regėti save pasaulio viduryje yra visai kas kita. Nes Europa vienintelė savo pranašumą įrodo realiais darbais.

Vakarų pasaulis nuo pat pradžių - jau nuo graikų - įteisino vidines Okcidento ir Oriento ašis. Jau pradėdamas Herodotus kontrastas tarp Vakarų ir Rytų įsitvirtina sąmonėje kaip amžina priešybė, išskylanti vis naujais pavidalais. Apskritai kalbant, toks kontrastas galėjo tapti tikrovės dalimi tik dėl minėtosios priežasties, kadangi dvasiniu požiūriu realu yra vien tai, kas yra žinoma apie save. Graikai paklojo Vakarų pasaulio pamatus, tačiau surentė juos taip, kad atsiradęs pasaulis egzistuoja tik nuolat atsigręždamas į Rytus, atsiribodamas nuo jų, juos perprasdamas, kai ką iš jų perimdamas ir pertvarkydamas savaip, kovodamas su jais, be perstojo ir permainingai švytuojant galios švytuoklei.

Tai nėra vien tik graikų ir barbarų priešybė. Iš esmės remdamiesi tokiomis analogijomis apie kitas tautas galvojo kinai, egiptiečiai ir indai. Kai atsiskiria Okcidentas ir Orientas, pastarasis ir toliau suvokiamas kaip lygiavertė, kvapą gniaužianti galybė, turinti politinės galios ir dvasinių jėgų, kurios geba ir išmokyti, ir suvedžioti.

Šią priešybę galėtume suprasti kaip dvasinės sferos vidinio susiskaldymo formą. Dvasia gyvena,

alsuoja, tampa vaisinga ir sužydi tik tada, kai suvokia savo priešybes ir išbando save kovodama. Tačiau aptariamoji priešybė perteikia istorinę prigimtį, jos turinio neįstengia apimti bendroji forma ir negali nusakyti jokie baigtiniai apibrėžimai. Tai tarsi gili, laiko tiese besidriekianti paslaptis. Tokie pirmapradžiai aišgaliai per amžius išliko gyvybingi turint mintyse įvairius pavidalus.

Graikai ir persai, Romos imperijos skilimas į Vakarų imperiją ir Rytų imperiją, Vakarų ir Rytų krikščionybė, Vakarai ir islamas, Europa ir Azija, kuri savo ruožtu dalijasi į artimuosius, viduriniuosius ir tolimuosius Rytus, yra vieni kitus keičiantys šios priešybės pavidalai, kurių sąveika vienu ir tuo pačiu metu priartina ir atitolina kultūras bei tautas. Europa šitaip save įvardijo visą laiką, tuo tarpu Rytai šią priešybę pirmiausia perėmė iš Europos ir suprato ją pagal atitinkamą pavyzdį.

Objektyvi istorinė analizė visgi liudija Vakarų pranašumą formuojant pasaulį, tačiau kartu - jų **neužbaigtumą ir nepakankamumą**, todėl klausimai, skirti Rytams, visada yra nauji ir vaisingi:

Kokias ten aptinkame išgales, kurios papildo mūsų patyrimą? Kokią tikrovę ten atrandame ir kokią tiesą ten išleidžiame iš akių? Kokia yra mūsų pranašumo kaina?

Vakarai visgi turi ilgiausią, patikimą ir amžių gilumą siekiančią istorinę tradiciją. Niekur žemėje neaptiksime istorijos, kuri būtų senesnė už Mesopotamijos ir Egipto istoriją. Paskutinieji šimtmečiai rodo, kad Vakarai įspaudė savo žymę pasaulyje. Vakarai yra sukūrę turtingiausias, aiškiausias savosios istorijos ir savųjų pasiekimų perskyra, kovodami tauriausias dvasines kovas, ir turi patį plačiausią, į akis krintantį, didžiųjų žmonių žvaigždyną.

Šiuo atžvilgiu ir keliame klausimą: ką Rytuose laikytume užuomazga viso to, ką vėliau Vakarai išstobulino mokslo, racionaliųjų metodikos, asmeninės savimonės, valstybingumo, kapitalistinio ūkio organizavimo ir kitose srityse? Ir po to siekiame įžvelgti dalykus, kurie būdingi ir Vakarams, klausdami, kodėl visa tai neatsiskleidė Rytuose.

Susidaro įspūdis, jog Azijoje neaptinkame nieko naujo. Mums visa tai jau žinoma, tik kitais atžvilgiais. Europietiškas pasitikėjimas savimi netgi parodo, kad visos šios svetimybės yra laikomos keistomis aplinkybėmis, kitaip sakant, ir ten žmonės galvojo apie tą patį, ką mums pavyko apmąstyti aiškiau, arba rezignuojant pareiškama, jog Rytuose sugebame atpažinti tik savo atspindį, o ne pirmą pradžią vaizdą.

Bet tikrąjį veidą Azija mums parodys tik tada,

kai paklausime: ką, nepaisant visiško Europos pranašumo, Vakarai vis dėlto prarado? Azija turi tai, ko mums stinga ir ko mums verkiant reikia. Juk iš ten mus pasiekia klausimai, kurie nepasiekiamai ryso mūsų pačių gelmėje. Už visa tai, ką sukūrėme, kuo tapome, teko užmokėti lemtingą kainą. Mes išsklydome iš žmogiškosios būties tobulėjimo kelio. Azija nuolatos papildo mus. Jei mes suvokiame save tik išžiūrėdami į kitus, tai gal šitaip sugebėtume atpažinti ir tai, kas mumyse yra paslėpta ir užgniaužta, nes niekaip to negalime įsisąmoninti, neturėdami prieš akis apriorinės svetimybės veidrodžio. Supratimas ateis, išplėsdamas mūsų suvokimo ribas, kadangi išsiskleis tai, kas glūdi mūsų viduje. Todėl galima sakyti, kad Kinijos ir Indijos filosofijos istorija nėra pageidaujamas studijuoti objektas, nes čia be saiko išplečiama tai, ką mes jau turime, tačiau lygiai taip pat jos negalima laikyti ir vien sociologiškai įdomius rezultatus pagrindžiančia tikrove - iš tikrųjų ji byloja apie mus pačius, nes atskleidžia mums tokias žmogiškąsias galimybes, kokių nesame įgyvendinę ir atveda mus prie savitos būties ištakų, liudijančių apie kitokią žmogaus būtį, prie to, kuo mes nesame ir kuo mes visgi galime tapti, prie to, kas yra mūsų istorinės egzistencijos stokojama vieta.

Suiro neginčijamas vaizdinys - neva uždaras Vakarų kultūros ratas perteikia pasaulinę istoriją. Nuo šiol nebegalime didžiųjų Azijos pasaulių laikyti amžinai snūduriuojančioms neistorinėms tautoms. Pasaulio istorijos apimtis yra universali. Jei šią apimtį susiaurinsime, žmogaus paveikslas bus neišbaigtas ir iškreiptas. Tačiau pripažindami Azijos didybę ir poveikio jėgą, lengvai galime pulti į kitą kraštutinumą.

Pastaruoju atveju Azija savo grėsmingomis platybėmis nustelbia mažutę Europą. Laiko atžvilgiu ji primena visa apimantį pagrindą, iš kurio kilo visi žmonės. Ji yra neišmatuojama, gąsdina savo apimtimi ir žmonių skaičiumi, kinta lėtai ir vangiai.

Šitaip žvelgiant, graikų kultūra atrodo esanti periferinis Azijos reiškiny, o Europa - ankstyvoji motinos Azijos nuolauža. Kyla klausimas: kur, kada ir kokie žingsniai padėjo pasiekti šitą lūžį? Ar Europai vis dar gresia galimybė prasmegti Azijoje - nesąmoningoje ir viską ištrinančioje jos gelmėje?

Kai Vakarai išniro iš Azijos terpės, tai atrodė neįtikėtinas, beatodairiškai ryžtingas žmogaus laisvės siekis, pradžioje kėlęs pavojų dėl to, kad galima prarasti dvasios saitus su materija, o vėliau, jau subrendus, - dėl nuolatinės grėsmės vėl nuskęsti Azijoje.

Šiandien galimybė nuskęsti yra susijusi su

naujomis, keičiančiomis taip pat ir Aziją, sąlygomis, kurios gali sunaikinti vakarietišką laisvę, asmenybės idėją, vakarietiškų kategorijų akiratį ir šviesią sąmonę. Vietoj to išliktų amžina Azijos esmė: despotiška egzistencijos forma, istoriškumo ir teisėtumo stygius, fatalizmo liūne įšalusį dvasia. Azija būtų universalioji, išsiskaknijusi, amžinoji galybė, savin įsiurbusi Europą. Laikina yra tai, kas iš Azijos kilę, vadinasi, Azijon turi sugrįžti.

Bet šitokie nuosmukio vizijų persmelkti kontrastuojantys vaizdai gali kilti tik retkarčiais. Jie nėra tikri ir nėra teisingi.

Kinų ir indų pasauliai jau tris tūkstančius metų taip pat bando išsiveržti iš amorfiškos Azijos terpės. Toks veržimasis yra universalus istorinis procesas, o ne vien specifinė Europos laikysena Azijos atžvilgiu. Jis vyksta ir pačioje Azijoje. Tai žmonijos ir tikrosios istorijos kelias.

Iš Azijos padaromas mitinis principas, kurio istorinis tikrovškumas neišlaiko realistinės analizės. Nereikėtų metafiziškai hipostazuoti Europos-Azijos priešybės. Ji gali tapti siaubinga šmėkla. Sprendimo akimirka tokią mitinės kalbos figūrą galima laikyti šifru, kuris teisingas tik tuo atveju, jei trumpinimo ženklas padeda suvokti istoriškai konkrečius ir dvasiniu požiūriu skaidrius dalykus, o nėra sumanytas visumai pažinti. Taigi Azijos-Europos priešybė yra šifras, lydintis visą Vakarų pasaulio istoriją.

Dar kartą apie pasaulio istorijos schemą

Prieš grįždami dabartin, dar kartą pažvelkime į istorijos visumą - į tai, kaip ją suskirstėme. Visuotinė istorija dalijama į tris vienas kitą keičiančius tarpinius: priešistorę, istoriją ir pasaulinę istoriją:

1) ilga priešistorė apima žmogaus tapsmą, kalbų ir rasių susidarymą iki istorinių kultūrų pradžios. Ji veda mus prie žmogaus būties paslapties, padeda suvokti žmogaus buvimo pasaulyje unikalumą, mūsų laisvės klausimą, susijusį su visų daiktų kilme ir neaptinkamą niekur kitur pasaulyje.

2) istorija aprėpia maždaug penkių tūkstančių metų senumo įvykius Kinijoje, Indijoje ir Artimuosiuose rytuose kartu su Europa. Su Europa galima gretinti Kiniją ir Indiją, bet ne visą geografinę Aziją.

Cia pirmiausia išauga aukštosios senovės kultūros: šumerų kultūra, Egipto, Egėjo kultūra, Indija iki arijų, Hoang-ho baseino kultūra.

Vėliau dėl nukariavimų formuojasi nauji kultūriniai dariniai. Jie atsirado nugalėtojams ir nugalėtiems maišantis tarpusavyje, kai nugalėtojai

perėmė atrastąsias vietines kultūras: šitaip buvo Kinijoje, taip elgėsi babiloniečiai, persai, graikai ir romėnai. Visų šių geografinių požiūriu santykiškai mažų sričių atžvilgiu galima supriešinti izoliuotus kultūros procesus Meksikoje ir Peru, o ir apskritai iki europinio pasaulio atradimo visoje žemėje gyvenusias gamtines tautas su jų įvairiomis primityviomis kultūromis;

3) mūsų laikais prasidedanti planetinė pasaulio ir žmonijos vienovė atveria tikrai universalią žemės istoriją, **pasaulio istoriją**. Pirmuosius požymius parodžiusi Atradimų laikotarpyje, ji prasideda mūsų amžiuje.

Šių trijų tarpinių vidinės sandaros skirtumas yra esminis. Pirmąjį tarpinį, jei tik jis nėra tapęs hipotezių lauku, galima įsivaizduoti tik kaip lygiagrečiai egzistuojančią begalinę žmonių daugybę ir gamtos reiškinių įvairovę. Tėn turėjo būti bendra nuosavybė ir vienodas mąstymo būdas, kuriuos abu parėmė bendrosios žmogaus prigimties ypatybės, bet ne istorija. Didingi paveikslai, pasakojantys apie žmonių giminės kilmę, apie tautų išsisklaidymą ir išsibarstymą po žemę, apie prarastą atmintį ir apie tai, kaip dėl to besiguodžianti sąmonė sukuria skirtingas kilmę aiškinančias teorijas, visa tai yra arba labai prasmingi simboliai, arba hipotezės.

Antrasis tarpinis atskiriamas orientuojantis į persilaužimo centrą, kuris perteikia ašinį istorijos laiką. Visi procesai eina arba link jo, arba tolyn nuo jo.

Trečiasis tarpinis iš esmės vis dar priklauso ateičiai. Norint geriau jį išžiūrėti, reikia grįžti prie tų praeities bruožų, kuriuos būtų galima pavadinti kelio pasirinkimu ir pasiruošimu: prie didžiųjų istorinių suvienijimų (imperijų), prie didžiųjų universalių antikos ir naujųjų laikų žmonių, žmonių su idėjomis, kurie buvo ne kokie nors lėkšto žmogiškojo supratimo šaukliai, bet tiesiog iš tautinių šaknų išaugusios žmogiškosios būties figūros, skaidrios gyvenenos ir kalbėsenos dėka galėjusios suprantamai prabilti į visą žmoniją.

Tolesnis skirstymas į tris tarpinius būtų toks:

1) pirmasis tarpinis parodo, kad visi procesai yra giminingi gamtos procesams. Priešistorės ir neistorinės tautos (gamtinės tautos iki joms išnykstant arba tampant medžiaga techninei civilizacijai) egzistuoja tikroje kalbų ir kultūros regionų bendrybėje. Visa šioji plėtra susijusi su vangiais judesiais, kuriuos atpažinti galima tik pagal jų rezultatus. Tiesioginis ir sąmoningas žmonių sąlytis dažniausiai apsiriboja siaurais ir visiškai fragmentiškais rėmais. Tuo tarpu neįsisąmonintas sąlytis, plečiantis civilizacijos pasiekimams, apima

labai plačias erdves, kartais netgi visą žemę, tačiau patys žmonės apie tai nieko nenučiuokia.

Priešistorėje esama kultūros procesų, vienaip ar kitaip laikytinų savitais reiškiniais, kurie užuomazgoje jau turi tai, ką vėliau subrandina istorinės kultūros. Skirtumas šiuo atveju yra tas, kad čia taip ir neįžengiama istorijon. Jie, prisilytėdami prie istorinių tautų, akimirksniu išnyksta; būdami užsidarę, jie pateikia gana stebėtinų pasiekimų, bet, sukaustyti giluminiais žmogaus gamtiško egzistavimo saitais, visada yra linkę sugrįžti ten, iš kur atėję. Gamtos tautų kultūros buvo paplitusios visoje žemėje. Visuomet, kai tik susipažįstama su kuria nors tauta, prabyla ypatinga dvasia: taip yra su pigmėjų tautomis, bušmėnais, taip yra ir su šiaurės tautomis, pavyzdžiui, eskimais ir ypač - su polineziečiais.

Amerikos tautas Meksikoje ir Peru jau verta lyginti su Babilonu ir Egiptu;

2) antrasis tarpinis liudija, jog keletas plačių kultūrinės raidos procesų, atmetus atsitiktinius sąlyčius, vyksta vienu ir tuo pačiu metu. Tai - visiškai atskiros istorijos.

Tokių istorijos procesų vienybė tėra idėja. Nėra jokio pagrindo teigti, kad visi viską žino ir daro poveikį vieni kitiems. Priešingai: visa tai, kas kilniausia ir reikšmingiausia, lieka griežtose erdvės ir laiko ribose. Visa tai sužydi, nuvysta ir nugrimzta ilgon, galbūt, amžinon užmarštin. Paveldo niekas neužtikrina. Nors savoje kultūros sferoje tradicijos tęstinumą aptikti galima, jis plėtojamas ir kurį laiką išlieka, bet greitai pasiekia nuosmukio ir nuotrūkio ribą.

Ir visgi dvasinės reikšmės prasme kai kuriuose, santykiškai mažuose žemės paviršiaus lopinėliuose atsiranda visuotinės istorijos erdvė, kurioje aptinkame visa tai, ką kadaise sumanė žmonės, ir tai, kas tinka mums.

Raidos procesai skaidosi. Galima stebėti procesus, kurie per keletą šimtmečių sukuria vieną visumą, pasižyminčią vieningo stiliaus raida, pradedant sužydėjimu ir baigiant sunykimu vėlesniais laikais. Galima stebėti tipiškas sekas tų kartų, kurios apima maždaug šimtmetį (plitimas, brendimas, suirimas). Kartais galima įžvelgti beveik špenglerišką tūkstantmečio procesą.

Tačiau visuomet tęsiasi tolesnis judėjimas. Ir nėra amžinų sutemų, nesibaigiančios "felachų egzistencijos", nei visiško sąstingio. Kartas nuo karto kas nors naujo prasiveržia taip pat ir Kinijoje bei Indijoje.

Bergždžiai buvo bandoma aprėpti istorijos raidos visumą. Tie, kurie manė, jog kelias nuo

Babilono per Graikiją ir Romą veda šiaurės link, tvirtino, jog istorijos procesas juda iš Rytų į Vakarus, ir prognozavo, kad šia prasme kelias toliau turėtų traukti Amerikon. Tačiau Indijoje kelias ėjo nuo Indo baseino (ankstyvieji Vedų laikai) per vidurio sritis (Upanišadų laikai) prie Gango (Buddha ir jo laikai), vadinasi, iš Vakarų į Rytus. Tarp kitko Vakarų pasaulyje taip pat esama visai priešingų judėjimo krypčių, o tokios schemos visada galioja tik žvelgiant iš ypatingo požiūrio taško, ir tik atskiriems regionams, tik iš dalies.

Artimosios Azijos-Europos pasaulio santykinės visumos forma atgręžta į kitus du - Indijos ir Kinijos pasaulius. Vakarai yra vidiniais ryšiais susietas pasaulis nuo Babilono ir Egipto laikų iki šių dienų. Tačiau šio Vakarų kultūrinio kontinento viduje jau nuo graikų atsiranda vidinis susiskaidymas į Rytus ir Vakarus, į Orientą ir Okcidentą.

Vadinasi, Senasis testamentas, iranietų-persų mokymas, krikščionybė - skirtingai nuo Indijos ir Kinijos - priklauso Vakarams, o juk visa tai yra Orientas. Sritys tarp Indijos ir Egipto visada jautė indišką įtaką - čia yra unikalų istorinį žavesį turintis tarpinis ruožas - jam netgi neįmanoma pritaikyti paprasto, skaidraus ir pagrįsto universaliosios istorijos skirstymo;

3) trečiasis tarpsnis rodo, kad įsigali visumos vienovė, iš kurios, esant visiškam erdvės uždaramui, išeiti neįmanoma. Tai nulemia galiausiai pasiekta universalus bendravimo galimybė. Šis tarpsnis - dar ne istorinės tikrovės įkūnijimas, bet artėjančios ateities galimybė, todėl ją galima laikyti ne empirinio tyrimo objektu, o tik dabarties bei mūsų aplinkybių suvokimo metmenimis.

Dabartinės aplinkybės sukūrė Europą. Tačiau kaip iki to buvo einama?

Didieji Vakarų pasaulio istorijos lūžiai ir šuoliai perteikia suaižytą, dėl radikalių pokyčių naujai iškylantį, paveikslą, kurio atžvilgiu Indija ir Kinija atrodo - nepaisant viso jų dinamiskumo, kurio ir ten būta - kaip vientisos ir vienodos visumos.

Kartkartėmis Vakarai taip giliai rausdavosi po savo pamatus, kad atrodė, tuoj užges. Svečias iš kosminės erdvės, tarkime, 700-aisiais metais po Kr. galėjęs aplankyti žemę, tikriausiai būtų pamanęs, kad būtent Čanganas, tuometinė Kinijos sostinė, yra žemės dvasinio gyvenimo sosto salė, o Konstantinopolis - tik šiek tiek žymesnis reliktas; Šiaurės Europos sritis jis būtų palaikęs tik barbarų žemėmis.

Maždaug 1400 metų Europos, Indijos ir Kinijos gyvenimą apibūdina panašus civilizacijos lygmuo. Tačiau visa tai, kas vyko po XV amžiaus, t.y.

atradimų laikotarpis ir europinių normų įtvirtinimas, verčia paklausti, kodėl šitaip atsitiko, kas gi Europoje yra nauja ir savita, kurie veiksmai įgalino tokią plėtrą ir kurie žingsniai prie šito privedė. Tai svarbiausias universaliosios istorijos klausimas. Todėl, kad Vakaruose įvyko vienkartinis lūžis, nulėmęs viso pasaulio istoriją, lūžis, kurio padariniai sukūrė nūdienos situaciją, ir jo galutinė reikšmė nėra aiški net šiandien.

Galima nurodyti pagrindinius žingsnius šia kryptimi: žydų pranašų religija išlaisvino iš magijos, iš daiktiškos transcendencijos ir įvardijo tai pasitelkdama niekur kitur žemėje nežinomą radikalumą. Nors ši mintis galioja tik istoriškai ribotą laikotarpį ir tik nedaugeliui žmonių, vis dėlto, surašyta Knygon, ji galėjo tokią žinią toliau skelbti visiems, norėjusiems ją išgirsti.

Graikai sukūrė atpažinimo aiškumą, pavidalų plastiškumą, racionalumo nuoseklumą - viso to niekas anksčiau pasaulyje neįstengė pasiekti.

Krikščionybė išorinę transcendenciją perkėlė į vidų - tai padaryti pavyko ir Indijai bei Kinijai, tačiau skirtumas tas, kad pasiektą rezultatą krikščionybei pavyko susieti su imanencijos pasauliu ir, formuluojant pasaulio krikščioniško sutvarkymo uždavinį, pasėti tikinčiųjų širdyse nuolatinio nerimo sėklą.

Tačiau didysis lūžis prasideda tik vėlyvaisiais viduramžiais. Ankstesnieji žingsniai ir prisiminimai apie juos galėjo būti tik šio reiškinio prielaidos. Pats savaime lūžis yra nauja didelė mįslė. Jokiu būdu jo negalima laikyti akivaizdžiai kylančia raida. Kai vėlyvųjų viduramžių nominalizmas sukuria šiuolaikinio mokslo prielaidas, tuoj po to ir netgi tuo pačiu metu prasideda su raganavimu susijusios orgijos. Vėlesnieji žmogiškosios tikrovės pokyčiai, kai žmogus įvaldė mokslą ir techniką, gamtos jėgas ir užkariavo pasaulį, itin skiriasi nuo anksčiau minėtų dalykų.

Žingsniai, galutinai atriboję visą istorinę praeitį nuo dar neatverstos ateities, pagaliau buvo žengti tik XIX amžiuje. Vis iš naujo kyla klausimas: kas yra toji ypatybė, kuri pastebima, rodos, iš pat pradžių, iškyla vis iš naujo, kartais po to tariamai susilpnėdama, ir sukuria žemės rutulį formuojančio prado - Europos - būdą? Kas gi, pradėdant nominalizmu, plėtojasi kaip mokslo daigai, o nuo XV-ojo amžiaus ima plisti po visą planetą, XVII-ame amžiuje paplinta veiksmingai, o XIX-ame amžiuje įsitvirtina galutinai?

Nepaprasta, nustelbianti mokslo ir technikos laimėjimus 1500-1800-ųjų metų Europos dvasinė kūryba - Michelangelo, Raffaello, Leonardo,

Shakespeare'as, Rembrandtas, Goethe, Spinoza, Kantas, Bachas, Mozartas - reikalauja palyginti visa tai su dviejų su puse tūkstančio metų senumo ašiniu laiku. Ar įmanoma šiuose naujuosiuose amžiuose išvelgti naująją ašį?

Skirtumas yra didelis. Pirmosios ašies skaidrumo ir aiškumo, natūralaus gyvybingumo čia jau nebėra. Viską užkloja itin galingų tradicijų šešėlis, beveik kas žingsnis pasiklystama akligatviuose, iš kurių vienišos didingos asmenybės vis atranda tolesnę nuostabių pasiekimų kryptį. Tačiau šita antroji ašis turi galimybių, kurių neturėjo pirmoji. Iš pat pradžių perėmusi pirmosios patirtį ir pritaikiusi ankstesnes idėjas, ji tapo ir įvairiapusiškesnė ir turtingesnė. Būtent suaižytos prigimties dėka atsivėrė anksčiau neįžiūrimos žmogaus gelmės. Šios antrosios ašies pranašumas aiškintinas tuo, kad ji, toliau tęsdama pirmąją lavinimo programą, pasistiebė ant pirmosios ašies pamatų, išplėtė bei pagilino naujai atsivėrusį akiratį. Bet visgi derėtų skirti jai tik antrąją vietą, kadangi ji rėmėsi ne vien savo pačios jėgomis ir išbandė daug klystkelių bei nukrypimų, su kuriais dažnai taikstėsi. Antroji ašis yra tiesioginis mūsų istorinis pagrindas. Mes ir kovojame su ja, ir kuo glaudžiausiai suartėjame, tačiau neįstengiame stebėti jos iš ramaus nuotolio, kaip buvo galima elgtis su pirmąja ašimi. Nepaisant viso to, ji yra visiškai europinis reiškinys ir jau vien dėl to negali būti laikoma antrąja ašimi.

Mums, europiečiams, šie amžiai yra turtingiausias laikotarpis, neatsiejamas mūsų kultūros pamatas, turtingiausias mūsų teorinės mąstysenos ir praktinio proto šaltinis, tačiau visa tai nesukūrė visą pasaulį apimančios, visai žmonijai reikšmingos ašies, ir nedidelė tikimybė, kad tai įvyktų kada nors vėliau. Prie visiškai kitokios ašies prisišlies Europos žmonių veikla, pagrįsta mokslo ir technikos pasiekimais, kurie atsiranda tik tada,

kai dvasios ir sielos gyvenimas Vakaruose ima smukti ir susiduria su žemiausią nuosmukio tašką pasiekusiu Indijos ir Kinijos dvasios bei sielos gyvenimu.

XIX amžiaus pabaigoje atrodė, jog Europa valdo pasaulį. Regis, pasitvirtino Hegelio žodžiai: "Išraižius jūras, pasaulis Europos žmogui pasidarė apvalus. Tai, ko jis dar neužvaldė, arba neverta pastangų, arba, be jokių abejonių, dar bus užvaldyta".

Kokių pokyčių būta nuo to laiko! Perimdama europinę techniką ir Europos žmonių nacionalines užmačias, pasaulis įgijo Europos bruožus ir perimtą patirtį sėkmingai atgręžė prieš Europą. Europa, senoji Europa, jau nebėra vyraujantis pasaulio veiksnys. Ji traukiasi įtakojama Amerikos ir Rusijos pranašumo, - nuo jų politikos priklauso Europos likimas. Jeigu Europa paskutinę akimirką nesusitelks ir nepasidarys pakankamai stipri, tai naujas pasaulinis karas nusiųs planetą į naikinančias audras.

Europos dvasia yra persismelkusi į Ameriką ir Rusiją, bet tai nėra Europos šalys. Amerikiečiai (nors kilę iš Europos) turi naują ir ypatingą savimonę ir atrastoje vietoje sukurtą naują tėvynę, kurios abi pagrįstos jei ne tenykšte dvasia, tai bent jau ypatingomis užmačiomis. Istoriniu požiūriu rusai turi kitokį pagrindą Rytuose, žmogiškosios medžiagos prasme padaryta iš Europos ir Azijos tautybių, o dvasios prasme paveldėta iš Bizantijos.

Tuo tarpu Kinijos ir Indijos svarba, kuri šiandien dar nepasižymi vyraujančia galia, išaugs netolimoje ateityje. Šie didžiuliai gyventojų sluoksniai, turintys galias tradicijas taps svarbia žmonijos dalimi, kartu su visomis kitomis tautomis, kurios, įsitraukusios į visus žmogiškosios egzistencijos pokyčius, ieško savo kelio.

Vertė Raimondas Kazlauskas